

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΝ ΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΚΡΑΤΙΑ

Υ Π Ο
AUGUST FAUST

Β'

Ἡ «Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου» τοῦ Kant πρόκειται νὰ προετοιμάσῃ μίαν ἐπιστημονικὴν μεταφυσικὴν δηλαδὴ μίαν ἐπιστήμην ἢ ὁποία νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀποκτήσῃ γνώσεις ἀντικειμενικῆς σημασίας ἀνεξαρτήτως οἰασδῆποτε πείρας. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτοῦνται δύο τινά: πρῶτον εἶνε ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων νὰ ὑπάρχωσι βεβαιωμένα οἷονεὶ ὠρισμένα τινὰ σημεῖα ἀφειτηρίας τῆς μεταφυσικῆς γνώσεως· δεύτερον θὰ πρέπει νὰ εἶνε δυνατὴ, ἀπὸ τῶν σημείων τούτων τῆς ἀφειτηρίας, εὐρυνσις τῆς γνώσεώς μας, χωρὶς νὰ παρίσταται ἀνάγκη νὰ προσφύγωμεν εἰς τὴν πείραν. Διὰ νὰ ἐκφράσῃ ἀμφοτέρωτα ταῦτα ὁ Kant συνοψίζει τὸ κύριον ζήτημα τῆς ὅλης κριτικῆς εἰς τὴν ἑξῆς διατύπωσιν: «Πῶς εἶνε συνθετικαὶ κρίσεις «ἐκ τῶν προτέρων» δυναταί»; (Δὲν πρόκειται ἄρα περὶ ἀναλυτικῶν κρίσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπλῶς «ἐπεξηγοῦσι» δεδομένην τινὰ ἔννοιαν, οὔτε περὶ συνθετικῶν τοιούτων «ἐκ τῶν ὑστέρων» αἱ ὁποῖαι «εὐρύνουσι» τὴν ἡμετέραν γνῶσιν μόνον διὰ τῆς προσλήψεως τῶν περιεχομένων τῆς πείρας). Εἶνε ἐπίσης δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι πρόκειται περὶ πρώτων ἀρχῶν «ἐκ τῶν προτέρων» περὶ τῶν ὁποίων ὁμως πρέπει νὰ ἀποδειχθῇ πρῶτον ὅτι ἔχουσι γενικὸν καὶ ἀναγκαῖον κῦρος καὶ δεύτερον ὅτι ἀποτελοῦσι τὴν ἀπαρχὴν καὶ ἄλλων γνώσεων αἱ ὁποῖαι πλουτίζουν τὰς ἤδη ὑπαρχούσας καὶ ὁμως ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ διεκδικήσωσιν a - priorité δηλαδὴ ἀναγκαῖον καὶ γενι-

κὸν κῦρος. Τὸ ζήτημα εἶνε λοιπόν, πῶς δύναται ὁ φιλόσοφος νὰ φθάσῃ εἰς τοιαύτας πρώτας ἀρχὰς a priori; Πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ἀποτελέσωσι τὸ θέμα φιλοσοφικῆς σκέψεως ἀφοῦ δὲν εἶνε καθόλου ἀντικείμενον ἀλλὰ προϋπόθεσις πάσης καθαρᾶς γνώσεως, ἄρα καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως; Ἴσως μάλιστα δὲν εἶνε κἂν δυνατόν νὰ τὰς συλλάβωμεν ἀπ' εὐθείας, ἀφοῦ ποτὲ δὲν πρόκεινται ὡς ἀμέσως δεδομένα, ἀλλ' ἀποτελοῦσι πάντοτε ἀπλῶς τὴν προϋπόθεσιν παντὸς δεδομένου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἔχομεν ἀνάγκην εἰδικῶν βοηθητικῶν μέσων, ὠρισμένων ὁδηγῶν («μίτων») οἱ ὅποιοι νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ μᾶς φέρωσι πρὸς τὸ ζητούμενον (ἀκριβέστερον: νὰ μᾶς ἐπαναφέρωσιν εἰς αὐτό), χωρὶς νὰ πρέπει νὰ ταυτισθῶσι πρὸς αὐτό.

Εἰς τὰ βοηθητικὰ ταῦτα μέσα συγκαταλέγεται κυρίως πᾶν ὅ,τι ὁ Kant παρέλαβεν ἀπὸ τὴν «περὶ ἱκανοτήτων ψυχολογίαν» τῆς ἐποχῆς του, καὶ τὸ ὅποιον θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν (κακῶς ὅμως) νὰ θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστικὸν τμήμα τῆς περὶ τοῦ ἐγὼ θεωρίας αὐτοῦ. Ἀπὸ τὸν Hamann γνωρίζομεν ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν συνέγραφε τὴν Κριτικὴν τοῦ Καθαροῦ Λόγου ὁ Kant εἶχε πάντοτε ἐπὶ τοῦ γραφείου του τὸ κυριώτερον περὶ ψυχολογίας σύγγραμμα τοῦ Johann Nicolaus Tetens: τὸ «Philosophische Versuche über die menschliche Natur und ihre Entwicklung (Φιλοσοφικὰ δοκίμια ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς)» 1 τόμ. 1776/77. Ἦδη ὁ τίτλος μᾶς ἐνθυμίζει τὸ «Essay concerning human understanding» τοῦ Locke καὶ τὸ «Treatise on human nature» τοῦ Hume. Αὐτὸς οὗτος ὁ Tetens γράφει ἀμέσως ἐν ἀρχῇ τοῦ προλόγου του: Ἡ μέθοδος εἶνε ἡ «παρατηρητικὴ» τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Locke διὰ τὸν νοῦν καὶ οἱ ψυχολόγοι μας διὰ τὴν περὶ πείρας θεωρίαν τῆς ψυχῆς». Πέραν τῶν ἀγγλῶν ἐμπειριστῶν προχωρῶν θέτει μὲν ὁ Tetens ὡς σκοπὸν του τὸν συμβιβασμὸν τῆς ἐμπειρικῆς αὐτο-παρατηρήσεως καὶ τῆς μεταφυσικῆς, προσθέτει ὅμως ὅτι «μὲ μεταφυσικὰς ἀναλύσεις δὲν πρέπει νὰ ἀρχίζωμεν τὰς περὶ ψυχῆς ἐρεῦνας ἡμῶν ἀλλὰ μόνον νὰ περατόνωμεν αὐτάς.» «Ἀνάγκη νὰ προηγηθῆ ἡ ψυχολογικὴ ἀνάλυσις: ἅμα ἔχει αὕτη συντελεσθῆ τότε περιορίζεται ἡ μεταφυσικὴ ἀνάλυσις εἰς ὀλίγας

τινὰς βασικὰς ἰκανότητας καὶ εἶδη ἐνεργείας· καθόσον ἡ παραβολὴ τῶν παρατηρήσεων μᾶς διδάσκει ταχέως νὰ περιορίσωμεν τὰς ἀλλοιώσεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς εἰς ὀλίγας τινὰς βασικὰς ἰκανότητας παρ' ὅλον ὅτι μᾶς φαίνονται αὐταὶ πολλαὶ καὶ ποικίλαι». Παρ' ὅλα ταῦτα εἶνε ὁ Tetens πάντοτε ἕτοιμος νὰ θέσῃ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν κατάταξιν του τῶν ἰκανοτήτων τῆς ψυχῆς συνεπείᾳ νέων καὶ ἀκριβεστέρων παρατηρήσεων· καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν περίφημόν του διαίρεσιν εἰς αἴσθημα (δεκτικότητα), νοῦν (διανόησιν) καὶ δύναμιν ἐνεργείας (θέλησιν) χαρακτηρίζει ἀπλῶς ὡς ἰδιαιτέρως «εὐχρηστον», διὰ τὴν ἔρευναν περὶ ἧς ἀκριβῶς πρόκειται· ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν δὲν θέλει νὰ προσδώσῃ περισσοτέραν πραγματικότητα ἀπὸ ὅτι τῇ ἀνήκει ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρατηρήσεων». Λαμβάνει ὡς ἀφετηρίαν ψυχικὰς ἐνεργείας, ἀκδηλώσεις δυνάμεως» καὶ «πράξεις θελήσεως» καὶ ἀπ' αὐτῶν μόλις συνάγει, ἐπὶ τῇ βάσει ἐπανεπιλημμένων παραβολῶν, ἀναδρομικῶς τὴν ὑπαρξιν τῶν σχετικῶν ἰκανοτήτων τῆς ψυχῆς. Κατ' οὐσίαν ἐκπληροῖ ἤδη καὶ παρὰ τῷ Tetens ἡ θεωρία τῶν ἰκανοτήτων βοηθητικὴν μόνον λειτουργίαν καὶ μάλιστα ἐν διττῇ σημασίᾳ. Πρῶτον εἶνε ἔργον τῆς νὰ συγκεντρώνη καὶ νὰ τακτοποιῇ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα· δεύτερον πρόκειται νὰ προετοιμάζῃ τὴν μετάβασιν πρὸς μεταφυσικὴν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς διὰ τῆς ὁποίας μόλις, καὶ ὑπὸ τὰς καλλιτέρας μόνον συνθήκας, θὰ καταστῇ δυνατόν νὰ νοηθῇ ἡ οὐσία τοῦ ἐγώ. Ἐνδεχόμενον ὅλαι αἱ ψυχολογικαὶ διακρίσεις νὰ ἀποτελῶσι τι ἐντελῶς προσωρινόν· ἴσως νὰ ὑπάρχῃ μία καὶ μόνη θεμελιώδης ἰκανότης τῆς ψυχῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει (τόσον κατὰ τὸν Tetens ὅσον καὶ κατὰ τὸν Locke) δὲν χαρακτηρίζεται καθόλου ἐπαρκῶς ἡ ἰδιαιτέρα φύσις τοῦ ἐγώ ἐκ τοῦ ὅτι εἶνε δυνατόν ἐπὶ τῇ βάσει παρατηρήσεων καὶ παραβολῶν, νὰ περιλάβωμεν καθ' ὁμάδας ὠρισμένας ἐνεργείας καὶ νὰ ἀποδώσωμεν αὐτὰς εἰς ἀντίστοιχόν τινα ἰκανότητα τῆς ψυχῆς.¹⁾

¹⁾ Tetens: Philosophische Versuche... Νέα ἔκδοσις τῆς Kantgesellschaft, 1913. Σελ. III, X, 607, 612/13 καὶ ἄλ.—Ἰδιαιτέρως σαφῶς ἐκφράζεται ὁ Locke, ἐπὶ τῶν ὄρων τοῦ ὁποίου στηρίζονται τόσον ὁ Tetens ὅσον καὶ ὁ Kant (ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν αἰσθητικὴν του). Ὁ Locke παρομοιάζει τὰς παραφυάδας τῆς ψυχολογικῆς θεωρίας περὶ τῶν ἰκανοτήτων πρὸς ἐκείνας

Ὅτι εἵπομεν διὰ τὸν Locke καὶ τὸν Tetens ἰσχύει κατὰ μείζονα λόγον καὶ διὰ τὸν Kant παρὰ τῷ ὁποίῳ ἡ ἔννοια τῆς ἱκανότητος δὲν χρησιμεύει ἀκόμη πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ τοῦ ἐγώ, ἀλλὰ πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐνεργουμένων καὶ πρὸς ἀφορισμὸν εἰδικῶν φιλοσοφικῶν πεδίων ἐπὶ τῶν ὁποίων, πρὸς τὸ

εἰς τὰς ὁποίας ἀδήγησεν ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν δυνάμεων ἐν γένει ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς φύσεως καὶ ἰδιαιτέρως ἐν τῇ ἱατρικῇ: «Τὸ ὅτι εἰς τὰς περὶ τοῦ πνεύματος (mind) πραγματείας εἰσήχθη ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἱκανότητες» (faculties) καὶ παράστασις περὶ τῆς λειτουργίας αὐτῶν (a notion of their operating), φρονοῦμεν ὅτι τόσον ὀλίγον προήγαγε τὰς γνώσεις ἡμῶν τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὅσον ὀλίγον καὶ ἡ ἐπανελημμένη χρῆσις καὶ μνεία τῆς αὐτῆς ἐρευνήσεως τῶν ἱκανοτήτων εἰς τὰς λειτουργίας τοῦ σώματος μᾶς ἐβοήθησεν ἐν τῇ ἱατρικῇ. Δὲν θέλω δι' αὐτῶν νὰ ἀρνηθῶ ὅτι ὑπάρχουσιν ἱκανότητες (δυνάμεις) τόσον ἐν τῷ σώματι, ὅσον καὶ ἐν τῷ πνεύματι· ἀμφοτέρωθεν ἔχουσι τὰς ἐνεργοῦς αὐτῶν δυνάμεις (their powers of operating) διότι ἄλλως κανὲν ἐκ τῶν δύο δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐξασκήσῃ οἰανδήποτε ἐνέργειαν. Καθότι τίποτε δὲν εἶνε εἰς κατάστασιν νὰ ἐξασκήσῃ ἐνέργειάν τινα ἐὰν δὲν ἔχει τὴν πρὸς τοῦτο ἱκανότητα (able to operate)· ἀνίκανον δὲ πρὸς τοῦτο εἶνε πᾶν τὸ μὴ ἔχον ἐνεργὸν δύναμιν... Σφάλμα ὅμως ἀπετέλεσε τὸ ὅτι ἐγένετο λόγος περὶ ἱκανοτήτων ὡς ἐὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ ἰσαριθμῶν ἐνεργῶν ὄντων (as so many distinct agents)». Κατ' οὐσίαν λοιπὸν ὁ λόγος περὶ ἱκανοτήτων, δυνάμεων, κλίσεων, τάσεων κτλ. ἰσοδυναμεῖ τελειωτικῶς ἀπλῶς πρὸς τὸ ἐξῆς: εἶνε ὡς ἐὰν νὰ ἐλέγομεν ἡ πεπτικὴ δύναμις χωνεύει, ἡ ἱκανότης πρὸς κίνησιν κινεῖ, ἡ ἱκανότης πρὸς γνῶσιν ἡ ὄνοῦς (the intellectual faculty, the ability to understand) γινώσκει (Locke: Essay.... 1690· βιβλίον II, κεφ. XXI, τόμ. 20· γερμανιστὶ ὑπὸ Th. Schultze, ἔκδ. Reclam, τόμ. I σελ. 305/306). Διὰ τῆς γελωτοποιήσεως τῶν κενῶν τούτων ταυτολογικῶν εἰς τὰς ὁποίας μᾶς φέρει τελειωτικῶς κατ' ἀνάγκην πᾶσα ὑπερβολὴ τῆς περὶ ἱκανοτήτων θεωρίας, ἴσως νὰ θέλῃ ὁ Locke ἐπίτηδες νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν μνήμην μας «τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἱατροῦ» ὡς παρουσιάζει αὐτὸ ὁ Molière εἰς τὸ τέλος τοῦ «Κατὰ φαντασίαν ἀσθενοῦς» του: Διατί ἔχει τὸ ὄπιον ναρκωτικὴν ἐνέργειαν; — Διότι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἡ δύναμις νὰ προκαλῆ ὕπνον (Quia est in eo virtus dormitiva), — Ὅπως ὁ Locke οὕτω καὶ ὁ Leibniz κατηγορεῖ τὴν «βάρβαρον» θεωρίαν τῶν παλαιότερων φιλοσόφων καὶ ἱατρῶν οἱ ὁποῖοι εἰργάζοντο μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν ἱκανοτήτων, ὡς ἐὰν ἐν ὀρολόγιον τῆς τσέπης νὰ ἐδείκνυε τὴν ὥραν λόγῳ «ἱκανότητός του περὶ τὸ δεικνύειν τὴν ὥραν» (faculté), χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην ὀλοκλήρου μηχανισμοῦ ἐκ διαφόρων τροχῶν, ἢ ὡς ἐὰν οἱ μῦλοι νὰ ἀλέθωσι τὸν σίτον λόγῳ εἰδικῆς ἱκανότητος περὶ τὸ ἀλέθειν χωρὶς μυλόπετρας (Nouveaux Essais sur l'entendement humain, Preface! Philosophische Schriften, ἔκδ. Gerhardt, Τόμ. V. σελ. 61).

παρόν, διενεργεῖται ἀπλή προπαρασκευαστικὴ ἔρευνα. Μάλιστα καὶ αὐτὴ ἢ κριτικὴ προ-ἔρευνα δὲν διενεργεῖται, κατ' ἀρχάς, καθόλου μὲ τὸν εἰδικὸν σκοπὸν νὰ καθορίσῃ τὸ ἐγὼ ἀπὸ τῶν διαφόρων αὐτοῦ πλευρῶν, ἀλλὰ μόνον μὲ τὴν γενικὴν πρόθεσιν νὰ ἀνακαλύψῃ ἐν γένει a priori τὰς πρώτας ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι, καίτοι ἀνήκουσιν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἰκανότητα τῆς ψυχῆς, θὰ πρέπει νὰ ἀποτελῶσιν οἰονεὶ τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους οἵασδήποτε μεταφυσικῆς γνώσεως. Διότι ἔργον τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου δὲν εἶνε καθόλου νὰ θέσῃ τὰς βάσεις μόνον διὰ μεταφυσικὴν θεωρίαν περὶ τῆς ψυχῆς ἀλλὰ δι' ὁλόκληρον τὴν θεωρητικὴν μεταφυσικὴν. Τὰ ὑπὸ τοῦ Kant χρησιμοποιούμετα βοήθητικά μέσα ἀποτελοῦσι κυρίως μίτους πρὸς καθοδήγησιν, τοὺς ὁποίους δύναται τις νὰ κόψῃ, ἢ γέφυραν τὴν ὁποίαν δύναται τις νὰ καταστρέψῃ ἅμα ὡς φθίασῃ εἰς τὸν σκοπὸν του (δηλ. εἰς τὰς ζητούμενας πρώτας ἀρχὰς a priori). Εἶνε συνεπῶς δυνατὸν τὴν σήμερον νὰ εἶνε κανεὶς ὁπαδὸς τοῦ Kant ὡς πρὸς τὴν γνωσεολογίαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν, καὶ μάλιστα νὰ παραδέχεται ὡς ἀληθῆ τὴν περὶ τοῦ ἐγὼ θεωρίαν τοῦ Kant, χωρὶς νὰ θεωρῇ ὡς ὀρθὴν καὶ τὴν ψυχολογίαν τῶν ἰκανοτήτων τοῦ 18ου αἰῶνος. Μὲ μίαν λέξιν: Ἡ θεωρία περὶ τῶν ἰκανοτήτων δὲν χρησιμεύει παρὰ Kant πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ τοῦ ἐγὼ, ἀλλὰ, ἴσως ἐντονώτερον ἀκόμη ἢ ὅτι γίνεται τοῦτο παρὰ τῷ Locke καὶ τῷ Tetens, ἀπλῶς πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν διαφορῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγὼ καὶ πρὸς διάκρισιν αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων.

Αἱ ἀντιρρήσεις ἄρα ἐναντίον τῆς ψυχολογίας τῶν ἰκανοτήτων δὲν θίγουσι καθόλου τὸ πρᾶγμα περὶ τοῦ ὁποίου κυρίως πρόκειται ἐν τῇ Κριτικῇ τοῦ Καθαροῦ Λόγου. Δὲν δικαιολογεῖται μάλιστα κἂν νὰ ἐρμηνεύσῃ τις τὴν ἔκφρασιν «κριτικὴ τῆς πρὸς γνῶσιν ἰκανότητος» κατὰ τρόπον δίδοντα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης ἀποτελεῖ αὐτόχρημα αὐτὴ αὕτη ἢ γνῶσις. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ὁ Kant δὲν μᾶς μετέδωκε καθόλου γνωσεολογίαν, οὔτε ἤθελε μάλιστα νὰ μᾶς μεταδώσῃ τοιαύτην ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἐννοίαν. Διότι δὲν πρόκειται περὶ τῆς γνώσεώς μας ἀλλὰ περὶ τῶν προϋποθέσεών της, περὶ τῶν ὅρων τοῦ δυνατοῦ αὐτῆς· συνεπῶς ὄχι περὶ τοῦ πῶς λαμβάνει χώραν ἢ γνῶσις ἀλλὰ περὶ τῶν «ἐκ τῶν προτέρων» πρώτων

ἀρχῶν τὰς ὁποίας ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν της. Μόλις ἐκ τοῦ τρόπου τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἀρχῶν τούτων εἶνε δυνατόν ἐμμέσως νὰ κρίνη τις καὶ περὶ τῆς εἰδικῆς φύσεως τῆς ἐμφανίσεως τῆς γνώσεως καί, τέλος, καὶ περὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἱκανότητος ἡμῶν πρὸς γνῶσιν. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τὰς «ἐκ τῶν προτέρων» πρώτας ἀρχὰς δὲν ἀρύεται τὸ ἐγὼ ἐκ τῆς πείρας ἀλλὰ μόνον ἐφαρμόζει αὐτὰς ἐπὶ τῆς πείρας· ἐξ ἄλλου ὅμως δὲν γεννᾷ ταύτας τὸ ἐγὼ δυνάμει τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὑποκειμενικότητος οὔτε εἶνε αὐταὶ δεδομέναι αὐτομάτως σὺν τῇ ὑπάρξει τοῦ ἐγώ. Ἀμφότερα ταῦτα, ἤτοι τόσον ἡ παραδοχὴ τῆς γενέσεως αὐτῶν διὰ τοῦ ἐγώ ὅσον καὶ τοῦ δεδομένου αὐτῶν σὺν τῇ ὑπάρξει τοῦ ἐγώ, θὰ κατέστρεφον μᾶλλον τὸ ἀντικειμενικὸν ἀπόλυτον κῆρος τῶν ἐκ τῶν προτέρων πρώτων ἀρχῶν ἀντὶ νὰ θεμελιώσωσιν αὐτάς. Εἶνε ἀνάγκη ἄρα αἱ a priori ἀρχαὶ ὄχι μόνον νὰ εἶνε ἀνεξάρτητοι τῆς πείρας, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑφίστανται ἀνεξαρτήτως πάσης λειτουργίας καὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐγώ· καὶ ὅμως πρέπει νὰ εἶνε εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐγώ οἷονεὶ καταληπταὶ ἤδη ἄνευ πείρας καὶ ἐκ τούτου ἀκριβῶς ἐφαρμοσταὶ ἐπὶ τῶν περιεχομένων τῆς πείρας. Τὸ ἐγὼ πρέπει νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ τὰς οἰκειοποιεῖται «ἐπ' εὐκαιρίᾳ» τοῦ δεδομένου τούτων ἢ ἐκείνων τῶν περιεχομένων τῆς πείρας, ὄχι ὅμως ὡς νὰ ἤντλει ταύτας ἐκ τῆς ἰδίας του ὑποκειμενικῆς ὑπάρξεως ἀλλ' ὡς νὰ ἐξήρχετο τρόπον τινὰ ταύτης. Τὸ ἐγὼ ἄρα ἐξικνεῖται πέραν τῆς ἀπλῆς ἐσωτερικότητος τοῦ ὑποκειμενικῶς δεδομένου· αὐτὸ φέρει τὰς ἀρχὰς ἐκείνας τὸ πρῶτον ἐν τῷ κύκλῳ τῆς γνώσεως θέτει αὐτὰς τὸ πρῶτον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς γνώσεως· οὕτω δὲ ἀφ' ἐνός· μὲν χαρακτηρίζεται αὐτὴ αὕτη ἡ ἐννοιολογικὴ (transzendente) ὑπαρξὶς τῶν «ἐκ τῶν προτέρων» ἀρχῶν (δηλ. οὔτε ἀπλῶς ἐσωτερικὴ οὔτε ἐντελῶς ὑπερβατικὴ), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξασφαλίζεται οὕτω (καὶ μόνον οὕτω) ἡ ἀντικειμενικότης τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Καίτοι τὸ γινωσκόμενον γινώσκειται ὑφ' ἡμῶν, καίτοι ἀποτελεῖ ἀντικείμενον δι' ἡμᾶς καὶ ὄχι ὑπερβατικόν τι «πρᾶγμα καθ' ἑαυτό», εἶνε ὅμως δυνατόν (ἀκριβῶς ἔνεκα τῆς ἐννοιολογικότητος, τῶν χρησιμοποιουμένων πρώτων ἀρχῶν) νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχον ἠγγυημένον ἀντικειμενικὸν κῆρος. Εἶνε οὕτω ἤδη ἀναγκαία ποία τις ἀνεξαρτησία τῶν ἀρχῶν τῆς γνώσεως ἀπὸ τοῦ ἐγώ διὰ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀντι-

κειμενικότης τῆς ὑφ' ἡμῶν γνώσεως τῶν ἀντικειμένων, εἶνε δὲ αὕτη ἀπολύτως ἀπαραίτητος πρὸς ἐξήγησιν τῆς ὑφ' ἡμῶν γνώσεως τοῦ ἑαυτοῦ μας. Καὶ ἐπ' αὐτῆς εἶνε ἐφαρμοστέαι αἱ ἐκ τῶν προτέρων θεωρητικαὶ ἀρχαὶ (Κατηγορίαι κλπ.). Ἐὰν ἦσαν αὗται ἀρρήκτως συνδεδεμένοι πρὸς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐγὼ θὰ εἶχομεν ὡς ἀποτέλεσμα, τοῦλάχιστον εἰς τὴν εἰδικὴν ταύτην περίπτωσιν τῆς γνώσεως, σύμπτωσιν τῶν μέσων τῆς γνώσεως καὶ τοῦ γινωσκομένου. Τοιαῦται ὅμως συνέπειαι ἀποκρούονται ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ Kant τόσον ἐν τῇ αὐτογνωσίᾳ τοῦ καθ' ἕκαστον ἀνθρώπου ὡς ἐμφανίζεται αὕτη ἐν τῷ καθημερινῷ βίῳ, ὅσον καὶ ἐν τῇ αὐτογνωσίᾳ τοῦ φιλοσοφοῦντος Λόγου ὡς ἔχει ταύτην ὑπ' ὄψιν τῆς ἡ Κριτικῆ τοῦ Καθαροῦ Λόγου. Καὶ ὅμως ἀπεπειράθησαν τινὲς νὰ ὑποβάλωσι λάθρα τὴν τελευταίαν ἰδίως συνέπειαν εἰς τὸ σπουδαιότερον κριτικὸν ἔργον τοῦ Kant καὶ κατόπιν τούτου νὰ καταδικάσωσιν ὀλόκληρον τὴν ἐννοιολογικὴν φιλοσοφίαν ὡς καθ' ἑαυτὸν παράλογον ἢ τοῦλάχιστον ὡς ἀνεπαρκῆ «ὑποκειμενικὸν ἰδεαλισμὸν».

Γενικῶς θεωρεῖται ὅτι τοιούτου εἴδους ἐσφαλμένοι κρίσεις εἶνε δυνατόν νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τῆς περὶ ἱκανοτήτων θεωρίας τοῦ Kant. Καὶ ὅμως ἀκριβῶς διὰ τῆς διδασκαλίας του περὶ τῶν ἱκανοτήτων θέλει ὁ Kant νὰ τονίσῃ ἰδιαιτέρως ὅτι αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχαὶ ὑφίστανται αὐτοτελῶς, καίτοι εἶνε δυνατόν νὰ ἔλθωσιν εἰς ἰδιαζόντως στενὴν μάλιστα παρὰ πολὺ στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἐγὼ. Διότι παρὰ Kant δὲν πρόκειται (ὡς π.χ. παρὰ τῷ Locke) ἡ ἔννοια τῶν ἱκανοτήτων νὰ ἀποτελέσῃ ἀπλῶς μίαν ψυχικὴν προπαρασκευαστικὴν βαθμίδα διὰ τὴν ἀληθῆ πραγματοποίησιν τῆς γνώσεως, ἀλλὰ πρόκειται νὰ ὑποδείξῃ ἐπίσης καὶ τὴν ὁδὸν πρὸς τὰς ἐννοιολογικὰς αὐτῆς προϋποθέσεις· δὲν πρόκειται ἀπλῶς νὰ ἐξηγήσῃ τὴν (οἶονεὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπερχομένην) «ἐφαρμογὴν» ἀλλὰ καὶ τὴν «ἀρχικὴν ἀπόκτησιν» τῶν «ἐκ τῶν προτέρων» ἀρχῶν. Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς ἐξ ὑπαρχῆς ἀποκτήσεως ληφθεῖσα ἐκ τῆς νομολογίας (acquisitio originaria) ἀποτελεῖ οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον διὰ τὴν μεσαίαν θέσιν τῆς ἐννοιολογικῆς φιλοσοφίας μεταξὺ παντὸς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον σκεπτικοῦ ἐμπειρισμοῦ (ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει μόνον μίαν «ἐμπειρικὴν ἀπόκτησιν» μόνον μίαν ἀπόκτησιν ἐκ τῆς

πείρας) καὶ παντὸς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον δογματικοῦ ὀρθολογισμοῦ (ὁ ὁποῖος εἰς τὸν ὄριστικὸν ἐμπειρισμὸν μόνον μίαν «ἐξ ὑπαρχῆς κατοχήν», μόνον μίαν «ἐκ γενετῆς ὑπαρξιν» ἀνεξάρτητον πάσης πείρας, εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἀντιτάξῃ¹⁾). Διὰ τοῦτο ἐναντίον τοῦ Locke τονίζει ὁ Kant ὅτι: ἡ πείρα δὲν ἐξηγεῖ τὸ δυνατόν τῶν πρώτων ἀρχῶν a priori ἀλλ' ἀπλῶς παρέχει τὴν τυχαίαν αἰτίαν πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν, εἰς τρόπον ὥστε αἱ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις δίδουσιν «τὴν πρώτην ἀφορμὴν διὰ νὰ γίνῃ ἔναρξις ὡς πρὸς αὐτὰς ὀλοκλήρου τῆς δυνάμεως τῆς γνώσεως». ²⁾ Ἐναντίον τοῦ Leibniz (ὡς ἐννοεῖ αὐτὸν ὁ Kant) τονίζει ὅτι μόνον «ἐν σύστημα βασιζόμενον ἐπὶ τῆς ἐπιγενέσεως τοῦ καθαροῦ Λόγου» εἶνε δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ, ἐνῶ τοῦναντίον «σύστημα βασιζόμενον ἐπὶ τῆς προκαταβολικῆς διαμορφώσεως τοῦ καθαροῦ Λόγου» δὲν θὰ εἶνε ποτὲ εἰς θέσιν νὰ ἐξηγήσῃ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ γενικοῦ κύρους τῶν πρώτων ἀρχῶν a priori. ³⁾ Ἐὰν συμφωνοῦντες πρὸς τὸν Goethe παρακολουθήσωμεν δι' ὅλης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ πλατωνισμοῦ καὶ ἀριστοτελισμοῦ, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Kant ἀπὸ τὸν Leibniz σημαίνει ταῦτοχρόνως καὶ ἐπιστροφὴν πρὸς τὸν Πλάτωνα. Ὅπως παρὰ

¹⁾ Πρὸς ταῦτα π. χ. Locke Essay... Βιβλ. I κεφ. I τμήμ. 7, 8 (Πρέπει νὰ ἐρευνήσωμεν our own powers, the capacities of our understandings): βιβλ. I, κεφ. II-IV (No innate principles in the mind).—Ὁ Leibniz (Nouveaux essais) εἰς τὰ σχετικὰ του χωρία τονίζει ἐναντίον τοῦ Locke ἀπλῶς ὅτι πολλὰ εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ ἐγῶ, ἤτοι νὰ ἀνήκωσιν αὐτῷ ἐκ γενετῆς, χωρὶς νὰ εἶνε ἀπαραίτητον νὰ γινώσκωνται ταῦτα ἀμέσως σαφῶς· θὰ ἦτο ἀρκετὸν νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ ὑποσυνειδήτῳ ἐκ γενετῆς ἰδέαι αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς προϊούσης ἀναπτύξεως τῆς διανοίας νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν συνείδησιν.—Ἀκριβῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Leibniz ἀναπτύσσει ὁ Kant τὴν ἄνω ἐκτεθειῶσαν θεωρίαν του περὶ τῆς «ἐξ ὑπαρχῆς ἀποκτήσεως» τῶν ἐκ γενετῆς ὑπαρχουσῶν ἰκανοτήτων (ὄχι περὶ ἐκ γενετῆς ὑπαρχουσῶν «ιδεῶν») καὶ περὶ δι' αὐτῶν θεμελιουμένης δυνατότητος ἀντικειμενικῆς γνώσεως. (Ἔργον πολεμικῆς ἐναντίον τοῦ Eberhard ὀπαδοῦ τοῦ Leibniz: «Über eine Entdeckung nach der alle neue Kritik der reinen Vernunft durch eine ältere entbehrlich gemacht werden soll» 1790. Ἐκδ. Ἀκαδημίας Τόμ. VIII Σελ. 221—223.

²⁾ Κ. τ. Κ. Α. Β. Σελ. 118.

³⁾ Κ. τ. Κ. Α. Β. Σελ. 167/168 πρὸς Β. σελ. 142.

Πλάτωνι «ἀναμιμνήσκειται» ἡ ψυχὴ τῶν ἰδεῶν καὶ «μετέχει» εἰς αὐ-
τὰς χωρὶς ὅμως ἀκριβῶς εἰπεῖν καὶ νὰ φέρῃ αὐτὰς ἐν ἑαυτῇ, οὕτω
καὶ κατὰ τὸν Kant δυνάμεθα νὰ «ἀποκτήσωμεν ἐξ ὑπαρχῆς» τὰς
ἀρχὰς a priori χωρὶς νὰ ἀποτελῶσιν αὐταὶ «ἐμφύτους ἰκανότητας
πρὸς διανόησιν ὑπαρχούσας ἐν ἡμῖν ἐκ γενετῆς». Ἐὰν ἐπρόκειτο μό-
νον περὶ τοιούτων μὴ ἀνεπτυγμένων ἀλλὰ ἐπιδεκτικῶν ἀναπτύξεως
σπερμάτων, εἴαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἡμετέρας γνώσεως ὑπῆρχον
ἤδη δυνάμει προδιαμορφωμένοι ἐν τῇ ὑποκειμενικῇ ἡμῶν ὑπάρξει
καὶ δὲν ὑπελείπετο εἰ μὴ νὰ ἀναπτυχθῶσι, θὰ ἠδυνάμεθα, ἐν τῇ
περιπτώσει ταύτῃ νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις ἀσφαλεῖς κυρίως μόνον περὶ
τῶν ἡμετέρων προδιαθέσεων ὄχι ὅμως καὶ περὶ ἀντικειμένων. «Δὲν
θὰ ἠδυνάμην, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ εἶπω: ἡ συνέπεια εἶνε συνδεδε-
μένη πρὸς τὴν αἰτίαν ἐν τῷ ἀντικειμένῳ (τοῦτ. ἀναγκαίως), ἀλλὰ
μόνον: ὅτι εἶμαι κατὰ τοιοῦτον τρόπον πλασμένος ὥστε νὰ μὴ δύ-
ναμαι νὰ νοήσω τὴν παράστασιν ταύτην εἰ μὴ οὕτω πῶς συνδεδε-
μένην». Κατὰ τὸν Kant λοιπὸν δὲν εὐρίσκονται «ἐν τῷ ὑποκειμένῳ»
(δηλ. ἐκ γενετῆς) αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ a priori, ἀλλ' ἐκ γενετῆς
ἔχει μόνον μίαν «βάσιν» ἢ ὁποῖα καθιστᾷ δυνατὴν «τὴν ὑπ' αὐτοῦ
ἀπόκτησιν» ἐκείνων. Τὸν (ἐκ γενετῆς ὑπάρχοντα) ὑποκειμενικὸν τοῦ-
τον ὄρον δυνάμεθα βεβαίως νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς «ἰκανότητα» τῆς
γνώσεως, δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως καθόλου καὶ νὰ ταυτίσωμεν ἤδη αὐτὸν
πρὸς τὸν (ἐπιπροσθιέτως ἀποκτώμενον) ἀντικειμενικὸν ὄρον διὸ τὸ
γενικὸν κῦρος τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Διὰ τῆς ἰκανότητος πρὸς ἐξ
ὑπαρχῆς ἀπόκτησιν εἶνε βεβαίως τὸ ὑποκείμενον ἐμμέσως εἰς θέσιν
νὰ καταστῇ κύριος ἐν ὄρισμένῳ μέτρῳ καὶ τῶν περιεχομένων τῆς
πέρας τὴν κυριαρχίαν ὅμως ταύτην δὲν ἔχει ἤδη ἀπλῶς καὶ μόνον
διότι ὑπάρχει καὶ ὑφίσταται ἀλλ' ἀποκτᾷ αὐτὴν τὸ πρῶτον διὰ τῆς
ἐξ ὑπαρχῆς πραγματοποιήσεως τῆς πρὸς κτῆσιν ἰκανότητος αὐτοῦ.
Κυρίως ἄρα δὲν εἶνε αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐγὼ ὁ κυριώτερος λόγος διὰ τὸν
ἀντικειμενικὸν χαρακτῆρα τῆς γνώσεως ἀλλὰ τὸ ὑπὸ τοῦ ἐγὼ ἐξ ὑπαρ-
χῆς κτηθέν. Μόνον ὅταν λάβωμεν ὅλα αὐτὰ ὑπ' ὄψιν, εἴμεθα εἰς
θέσιν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἔκφρασιν περὶ τῆς «κοπερνικανικῆς στρα-
φῆς» τῆς φιλοσοφίας τοῦ Kant χωρὶς νὰ περιπέσωμεν εἰς ὑποκει-

μενιστικάς παρεξηγήσεις. ¹⁾ Βλέπομεν λοιπόν ὅτι διὰ τὸν Kant, ἀκόμη ὀλιγώτερον ἢ διὰ τὸν Locke, αἱ ἱκανότητες ὡς τοιαῦται, ὡς ἀπλᾶι ἱκανότητες, ὡς τι ἀπλῶς ὑποκειμενικόν, δὲν ἀποτελοῦσι τὸ θέμα τῆς

¹⁾ Θὰ εἶνε ἄρα ἀνάγκη, ἐν τῇ σχετικῇ ἐρμηνείᾳ, νὰ συνδυάσῃ τις τὸ χωρίον τοῦ Προλόγου τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου (B. σελ. XVI ἐπ.) πρὸς τὰ ἐν τῇ προηγουμένη σημειώσει ὑπ' ἐμοῦ ὑποδειχθέντα χωρία. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Kant ῥητῶς ἀποκρούει τὴν ἀναφορὰν πρὸς «τὴν ἡμετέραν ὑπαρξιν» διακρίνει αὐτὸν κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν νεωτέρων διανοουμένων οἱ ὅποιοι, ἀκολουθοῦντες τὸν Søren Kierkegaard, θέτουσιν ἀκριβῶς τὴν «ὑπαρξιν» τοῦ ἐγὼ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς φιλοσοφίας. Ἀναλογίας πρὸς τὸν τρόπον τοῦτον τοῦ σκέπτεσθαι δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀνεύρωμεν καὶ παρὰ Kant ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ οὐδέποτε ὅμως ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου. Διὰ τῆς ἀποκρούσεως παντὸς «συστήματος προδιαμορφώσεως τοῦ καθαροῦ λόγου» διακρίνεται ὁ Kant ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν Leibniz ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Hegel. Καίτοι ὁ Hegel (ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του νὰ ἀποφύγῃ πᾶσαν ὑποκειμενιστικὴν συνέπειαν) παραδέχεται ὡς ἰσχύον μόνον διὰ τὸ τὰ πάντα περιλαμβάνον «ἀπόλυτον» ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ὑποστηρίζει ὁ Leibniz διὰ μίαν ἐκάστην ἐκ τῶν «μονάδων», πάλιν εἶνε βέβαιον ὅτι ἡ ἰδέα του περὶ διαλεκτικῆς «αὐτὸ ἀναπτύξεως» τοῦ ἀπολύτου τούτου, στηρίζεται κατ' οὐσίαν ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Kant, κατ' ἀρχὴν, ἀποκρουομένης ἰδέας τῆς προδιαμορφώσεως. Ἐν γένει ἡ τὸν Leibniz ἀφορῶσα κριτικὴ τοῦ Kant δύναται νὰ θεωρηθῇ *mutatis mutandis* ὡς προκαταβολικὴ κριτικὴ καὶ ἔναντι τοῦ Hegel. Τοῦτο ἀποδεικνύεται π.χ. διὰ ἀντιπαραβολῆς τῆς θεωρίας τοῦ Kant περὶ τῆς «ἀμφιβολίας τῶν ἐννοιῶν τῆς Reflexion (θλάσεως τοῦ συνειδότος)» (*) (Κρ. τοῦ K. A, B, σελ. 316—315) πρὸς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ Hegel ἔναντι τῆς λεγομένης Reflexionsphilosophie ἢ φιλοσοφίας τῆς ξηρᾶς διανοίας (**), ἀντὶ τῆς ὁποίας ὁ Hegel ζητεῖ τὴν ἀναγνώρισιν μιᾶς θλάσεως τοῦ ἀπολύτου «ἐν ἑαυτῷ» (πρβλ. π. γ. «Wissenschaft der Logik. Βιβλίον II: Das Wesen»).

(*) Αἱ ἐννοιαὶ τῆς Reflexion εἶνε κατὰ Kant αἱ ἐννοιαὶ τῶν σχέσεων, ἐν ταῖς ὁποίαις αἱ ἐννοιαὶ ἀνήκουν καὶ ἀνταποκρίνονται ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην ὅπως ἐνότης καὶ διαφορὰ (ἐτερότης), συμφωνία καὶ διαφωνία, ἐσωτερικόν καὶ ἐξωτερικόν, ὕλη καὶ μορφή· εἶνε ἐννοιαὶ δι' ὧν συγκρίνομεν καὶ παραβάλλομεν ἄλλας δεδομένας ἐννοίας ἢ πράγματα. Ἀναφέρονται δὲ καὶ ἐφαρμόζονται μόνον εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα καὶ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῶσιν εἰς τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό.

(**) Ὁ Hegel ἰδίᾳ ὀνομάζει Reflexionsphilosophie τὴν φιλοσοφίαν ἐκείνην ἢ ὁποία στηρίζεται εἰς τὰς στεγνάς, ξηρὰς ἐννοίας τῆς διανοίας, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ νοῦ ἢ ὁποία προχωρεῖ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν, εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ θεωρεῖ τὰ πράγματα συνθετικῶς καὶ ὄχι ἀπλῶς ἀναλυτικῶς, ὅπως ἡ ξηρὰ διάνοια.

κυρίας ἐρεῦνης· πρόκειται κυρίως καὶ ἀποκλειστικῶς περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῶν ἐργασίας. Διὰ τοῦτο ἡ περὶ τῶν ἱκανοτήτων θεωρία δὲν κέκτηται οὐσιώδη σημασίαν παρὰ Kant οὔτε διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ἐγὼ οὔτε διὰ τὰς τὴν ἀγωγήν ἀφορώσας φιλοσοφικὰς συνεπείας τῆς. Ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐπαρκῶς τὸ ἐγὼ διὰ τῆς ἀπλῆς ἀπαριθμήσεως καθαρῶς ὑποκειμενικῶν ἱκανοτήτων, ἢ ἔάν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐπρόκειτο ἀπλῶς περὶ ἱκανοτήτων πρὸς πραγματοποίησιν («ἐφαρμογὴν») ὑποκειμενικῶν προδιαθέσεων καὶ ὄχι περὶ ἱκανοτήτων πρὸς «ἐξ ὑπαρχῆς ἀπόκτησιν» ἀντικειμενικῶς σοβαρῶν ἀρχῶν a priori, θὰ ἦτο πολὺ εὐκόλος ἢ δοτεὰ λύσις εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀγωγῆς καὶ διαπλάσεως τοῦ ἐγὼ. Ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει θὰ ὑπελείπετο ἀπλῶς νὰ προκαλέσωμεν τὴν ἐνεργειαν τῶν ἱκανοτήτων τούτων διὰ νὰ συνειθίσωμεν αὐτάς, διὰ τῆς ἀσκήσεως, εἰς ὠρισμένους τρόπους ἐνεργείας. Πάντα ταῦτα θὰ ἦτο εὐκόλως δυνατόν νὰ ἀποκτηθῶσι διὰ τῆς παροχῆς τοῦ καταλλήλου ὑλικοῦ ἐκ τῆς πείρας, ἔάν βεβαίως αἱ ἱκανότητες ἐπρόκειτα νὰ ἀφορῶσι μόνον τὴν πείραν καὶ ὄχι (διὰ ἐξ ὑπαρχῆς κτήσεως) τὰς ὑπερ-ἐμπειρικὰς ἀρχὰς a priori, καὶ ἔάν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐμφανίσωσι τὴν κεντρικὴν φύσιν τοῦ ἐγὼ καὶ ὄχι ἀπλῶς τὰ προϊόντα τῆς ἐνεργείας του. Ἀφοῦ ὅμως ὁ Kant ἀποκρούει κατηγορηματικῶς πᾶσαν ἐρμηνείαν τῆς περὶ ἱκανοτήτων θεωρίας ὑπὸ τὸ ἀπλῶς ἐμπειρικὸν τοῦτο πνεῦμα, κατ' ἀνάγκην ἔπεται ὅτι καὶ αἱ οὐσιωδέστεραι παιδαγωγικαὶ συνέπειαι θὰ εἶνε παρ' αὐτῷ ἐντελῶς διάφοροι ἢ παρὰ τῷ Locke. Καὶ πράγματι αἱ θεμελιώδεις ἐννοιαὶ τῆς παιδαγωγικῆς ὀνομάζονται παρὰ τῷ Locke: παρότρυνσις πρὸς αὐτενέργειαν, ἀσκησις καὶ ἔξις. Καίτοι ὁ Locke παραδέχεται, προκειμένου περὶ τοῦ ἐγὼ ὡς καὶ περὶ τῶν πραγμάτων τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, ἓνα κεντρικὸν σημεῖον οὐτινος δὲν εἶνε δυνατὴ ἡ πείρα (ἓνα je ne sais quoi, δηλ. τὴν ἔξωθεν γραφησομένην tabula rasa), δὲν ἀναφέρεται οὐχ ἦττον ποτὲ πλέον εἰς τὸ ἔξω-ἐμπειρικὸν τοῦτο στοιχεῖον ἐν τῇ παιδαγωγικῇ, διότι διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς θεμελιώδους αὐτοῦ φιλοσοφικῆς θεωρίας εἶνε τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐντελῶς ἐστερημένην σπουδαιότητος. Ἐρμηνεύοντες ἐξ ἄλλου τὴν θεωρίαν περὶ τῶν ἱκανοτήτων ἐν τῇ ἐννοίᾳ συστήματος προ-διαμορφώσεως δὲν θὰ ἦτο δυ-

νατὸν νὰ ἐξιχθῶμεν πέραν μιᾶς παιδαγωγικῆς τῆς τελειοποιήσεως. Θὰ ἤρκει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ ἀναπτύξῃ τελείως ὁ ἀνατρεφόμενος ἐξ ἑαυτοῦ τὰς μὴ ἀνεπτυγμένας ἀλλ' ἐπιδεκτικὰς ἀναπτύξεως φυσικὰς αὐτοῦ προδιαθέσεις. Μόνον ἐὰν ὁμοῦ μετὰ τῶν ἱκανοτήτων ὑπῆρχον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ γενετῆς καὶ αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχαί, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀρκεσθῇ ὁ Kant εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ταύτην τῆς τελειοποιήσεως ὅπως ἐμφανίζεται αὕτη, ἐπὶ παραδείγματι, ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν Μονάδων τοῦ Leibniz. Ἐπειδὴ ὁμοῦ ὑποστηρίζει σύστημα ἐπιγενέσεως διὰ τοῦτο τόσον ἐν τῇ ἀγωγῇ ὅσον καὶ ἐν τῇ μορφώσει θὰ ἐνδιαφέρει αὐτὸν κυρίως ἢ πρόσθετος κτῆσις νέου τινός. Διὰ τοῦτο καὶ ὁλόκληρος ἡ περὶ ἱκανοτήτων θεωρία ἔχει ἐν τῇ παιδαγωγικῇ τοῦ Kant προσωρινὴν μόνον σπουδαιότητα· ἔχει σημασίαν κυρίως μόνον διὰ τὴν πρώτην προπαρασκευαστικὴν βαθμίδα τῆς ἀγωγῆς διὰ τὴν ἀσκησιν τοῦ νέου εἰς τὴν πειθαρχίαν. Ἐξηγεῖ πῶς διὰ τῆς πειθαρχίας καὶ τῆς πονήσεως εἶνε δυνατόν νὰ φθάσῃ τὸ ἐγὼ εἰς ὠρισμένον σημεῖον παραγωγικῆς ἐνεργείας, πῶς εἶνε δυνατόν νὰ προετοιμασθῇ πρὸς πνευματικὴν αὐτενέργειαν καὶ πρὸς ἠθικὴν αὐτοτέλειαν. Συνεπεία ὁμοῦ τούτου εἶνε καὶ ἡ θέσις τῶν οὐσιωδῶν προβλημάτων τῆς παιδαγωγικῆς παρὰ Kant, ἀκριβῶς διὰ τῆς παραδοχῆς ἐννοιολογικῶν ἀρχῶν ἐκ τῶν προτέρων, ἐντελῶς διάφορος ἢ παρὰ τῷ Locke καὶ τῷ Leibniz. Τοῦτο εἶνε καὶ τὸ κύριον σημεῖον ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐκτιμήσωμεν ὀρθῶς τὴν περὶ ἀγωγῆς φιλοσοφίαν τοῦ Kant (ὡς καὶ τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ Fichte). Ἔνεκα τούτου εἶνε χρήσιμον νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγον τι λεπτομερέστερον τὰς ἐπιθέσεις δύο ἐκ τῶν σπουδαιότερων μετακαντιανῶν φιλοσόφων τοῦ Herbart καὶ τοῦ Hegel, ἐναντίον τῆς Κριτικῆς τοῦ Λόγου.

Ὁ δῆθεν ἀπλῶς «ὑποκειμενικὸς ἰδεαλισμὸς» τοῦ Kant, πρέπει νὰ μεταπλασθῇ κατὰ μὲν τὸν Herbart εἰς «πραγματισμὸν» κατὰ δὲ τὸν Hegel ὡς «ἀπόλυτον ἰδεαλισμὸν». Τὴν Κριτικὴν τοῦ Καθαροῦ Λόγου θεωροῦσιν ἀπλῶς ὡς «κριτικὴν τῆς ἱκανότητος τοῦ γινώσκειν». Ὁ Herbart ἰσχυρίζεται αὐτόχρημα ὅτι ὁλόκληρος ἡ κριτικὴ βασίζεται ἐπὶ «ψυχολογικῶν προϋποθέσεων», αἱ δὲ τελευταῖαι αὗται «ἀκόμη καὶ ὡς ἀντιλήψεις τῶν γεγονότων τοῦ συνειδότης εἶνε καθ' ὅλα τῶν τὰ σημεῖα ἀβέβαιαι καὶ ἐξ ὑφ' ἀρπαγῆς. Ὁ Kant

Ε.Σ.Α. Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

δὲν ἔχει οὔτε «τὴν ἐλαχίστην ἰδέαν. . . περὶ τῆς ψυχολογικῆς βάσεως τῆς γενέσεως τῶν περὶ χώρου παραστάσεων ἡμῶν», περὶ τῆς «ψυχολογικῆς φύσεως τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας (Substanz)» κ. τ. τ. Καὶ ὁμοῦς ἀκολουθεῖ πανταχοῦ «ψυχολογικὴν κατεύθυνσιν» διότι ἐπιζητεῖ «διὰ τῆς ἐξετάσεως τῆς πρὸς γνῶσιν ἰκανότητος νὰ ἀποκτήσῃ τὴν βᾶσιν διὰ μεταφυσικὰς ἐρεῦνας. Διὰ τῆς πεπλανημένης ταύτης ὑπο-στηρίξεως τῆς μεταφυσικῆς καταλήγει τελειωτικῶς εἰς ἰδεοκρατικὰ συμπεράσματα, ἐνῶ μία ἀκριβὴς «ἐπεξεργασία τῶν ἐννοιῶν» θὰ ἔπρεπε νὰ ἀγάγῃ εἰς τὸν πραγματισμόν. ¹⁾ Ὁ Hegel, ἐξ ἐναντίας, νομίζει ὅτι εἶνε εἰς θέσιν νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ὁ Kant θέλει «πρὸ τῆς γνώσεως νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἰκανότητα πρὸς γνῶσιν» ὅτι προσπαθεῖ νὰ δοκιμάσῃ αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων «δίκην ὄργάνου», πρὶν ἢ χρησιμοποίησιν τὸ ἐργαλεῖον τοῦτο· ἐξ οὗ καὶ ἐγεννήθη ἡ βάρβαρος παράστασις «ὡς εἴαν νὰ ἦτο δυνατόν νὰ ξεκινήσῃ κανεὶς εἰς ἀναζητήσιν τῆς ἀληθείας μὲ σοῦβλες καὶ κοντάρια». Ζητεῖται ἄρα τὸ ἐξῆς: ἀνάγκη νὰ γνωρίσωμεν τὴν πρὸς γνῶσιν ἰκανότητα πρὸ τῆς γνώσεως ἢ ὕπερ ταῦτόν: ἀνάγκη νὰ μάθωμεν νὰ κολυμβῶμεν πρὶν εἰσελθῶμεν ἐντὸς τοῦ ὕδατος. ²⁾

¹⁾ Herbart: Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie § 150/151. Ἐκδ. K. Häntsch 1912, σελ. 273, 275 σημ. 2, σελ. 372.

²⁾ Hegel: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Ἄπαντα τομ. XV· ἐκδ. Glockner: Τομ. XIX, σελ. 555/556. Ἄπαντα Τομ. II, σελ. 59 ἐπ.—ἐκδ. Glockner Τομ. II, σελ. 67 ἐπ.—Encyclopädie § 40 - 60.—Ἐν τῇ § 41 τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας σημειοῖ αὐτὸς ὁ Hegel τὸ ἀποφασιστικὸν σημεῖον διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ εἰς τὸν Kant: «Ἀντικειμενικότης σημαίνει ἐν ταῦθα τὸ στοιχεῖον τοῦ γενικοῦ κύρους καὶ τῆς ἀνάγκης τ. ἔ. τῶν καθορισμῶν τῆς διανοήσεως—τῶν λεγομένων ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ κριτικὴ ὁμοῦς φιλοσοφία εὐρύνει τὴν ἀντίθεσιν (μεταξὺ ὑποκειμενικότητος καὶ ἀντικειμενικότητος) εἰς τρόπον ὅστε ἐν τῷ ὑποκειμενικῷ νὰ περιληφθῇ καὶ ὁ λόγος ἢ πείρα, τοῦτ. τὰ δύο στοιχεῖα ὁμοῦ, μὲ ἀπέναντί του τίποτε πλέον πλὴν τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό». Τοιοῦτοτρόπως ἐρμηνεύεται ἡ διάνοσις «παρὰ τὴν ἀντικειμενικότητά της ἀπλῶς ὡς «ὑποκειμενικὴ λειτουργία» καὶ ὁλόκληρον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Kant στηρίζεται ἀπλῶς ἐπὶ «ψυχολογικῶν—ἱστορικῶν βάσεων».—Εἰς ἐμὲ φαίνεται, τοῦναντίον, ὅτι αἱ ἐκφράσεις τοῦ Kant περὶ «ἐξ ὑπαρχῆς ἀποκτήσεως καὶ περὶ ἐπιγενέσεως τοῦ καθαροῦ Λόγου» δεικνύουσι πολὺ σαφῶς ὅτι δὲν ῥίπτει καθόλου καὶ «αὐτοὺς τοὺς καθορισμοὺς τῆς διανοήσεως» εἰς τὴν ὑποκειμενικότητα.

Ἐναντίον τοῦ Herbart δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Kant ἀκριβῶς δὲν θέλει νὰ ἐξετάσῃ τὰ γεγονότα τοῦ συνειδότος ἀλλὰ τὸ κῦρος τῆς γνώσεως, ὅτι δι' αὐτὸν δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς *questio facti* ἀλλὰ μιᾶς *questio juris*, καὶ ὅτι ἐν πληρεστάτῃ συνειδήσει ἀποκλείει τὰ ὑπὸ τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας τεθειμένα ζητήματα περὶ τῆς « παραγωγῆς » ἢ « γενέσεως » τῶν ἡμετέρων ἐννοιῶν κλπ. ¹⁾

Ἐναντίον τοῦ Hegel ἔχομεν νὰ εἰπώμεν ὅτι ὁ Kant χρησιμοποιεῖ ὠρισμένα βοηθητικὰ μέσα τῆς περὶ ἱκανοτήτων ψυχολογίας ἀκριβῶς διότι αἱ ἀρχαὶ « ἐκ τῶν προτέρων » δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποτελέσωσιν ἀντικείμενον ἐρεύνης ἄνευ τοιούτων περιστροφῶν, ἄρα οὐδέποτε ἀπ' εὐθείας καὶ ἀμέσως, ἀφοῦ ἀποτελοῦσι τὴν προϋπόθεσιν πάσης ἀντικειμενικότητος. Ἡ Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου ἐνδιαφέρεται ἐξ ἄλλου κυρίως ὄχι διὰ τὴν ἰδιαιτέραν ψυχολογικὴν φύσιν τῆς γνωτικῆς ἱκανότητος ἀλλὰ διὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας τῆς· διὰ νὰ δυνηθῇ δὲ νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἐνέργειαν ταύτην εἶνε ἀπαραίτητον διὰ τὸν Kant νὰ ἀνατρέξῃ πέραν τῶν καθ' ἕκαστον ἱκανοτήτων καὶ τῶν προϋποθέσεών των μέχρι τῶν ἐννοιολογικῶν ὄρων τῆς ἀντικειμενικότητος τῆς παραχθείσης γνώσεως. Ἀκριβῶς δὲ οἶονεὶ πρὸς καθοδήγησιν ἡμῶν ἢ εἰσαγωγὴ τῆς θεωρίας περὶ τῶν ἱκανοτήτων χρησιμεύει παρὰ Kant πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ παραλογισμοῦ, ὃν ἀντικρούει ὁ Hegel, ὅτι πρόκειται νὰ ἔχωμεν γνῶσιν πρὶν ἢ λάβωμεν γνῶσιν. Ἡ δὲ ἀπόκρουσις πάσης ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῆς περὶ ἱκανοτήτων θεωρίας ταύτης συνεπάγεται αὐτομάτως ὅτι ναὶ μὲν καταλαμβάνει τὸ ἐγὼ παρὰ τῷ Kant κεντρικὴν θέσιν ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ὀλόκληρος ἡ φιλοσοφία τοῦ Kant μεταβάλλεται ἀπλῶς εἰς ἐφηρμοσμένην θεωρίαν τοῦ ἐγὼ ἢ ἀπλῶς εἰς ὑποκειμενικὸν ἰδεαλισμόν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἡ ψυχολογικὴ περὶ τῶν ἱκανοτήτων θεωρία δὲν ἔχει ἀπολύτως καμμίαν οὐσιαστικὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν φιλοσοφικῶν περὶ τοῦ ἐγὼ ἐννοιῶν τοῦ Kant. Ἡ διάκρισις ὁμως τῶν διαφόρων ἱκανοτήτων τῆς ψυχῆς σημειοῖ οὐχ ἥττον πάντως τὰ διά-

¹⁾ Πρβλ. ἐπὶ παραδ. Προλεγόμενα § 21 α.

ρορα σημεία ἀρετηρίας ἀπὸ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἀρχίσῃ ἢ διατύπωσις τῶν καθ' ἕκαστον ἐννοιῶν τοῦ ἐγώ. Διὰ τοῦτο εἶνε ὀρθὸν νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα τὰς ἐννοίας ταύτας τοῦ ἐγώ κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξητάσαμεν ἐν τῇ Κριτικῇ τοῦ Καθαροῦ Λόγου τὰς ἀρχάς τῶν καθ' ἕκαστον γνωτικῶν ἰκανοτήτων.

Ἡ ἐννοιολογικὴ Αἰσθητικὴ θέτει ὡς βάσιν διάκρισιν, ἣ ὁποία ὑπάρχει καὶ παρὰ τῷ Tetens καὶ τὴν ὁποίαν οὗτος ῥητῶς ἀποδίδει εἰς τὸν Locke (sensation καὶ reflection): τὴν διάκρισιν τοῦτ. μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως. Διὰ νὰ ἀνακαλύψωμεν τὰς σχετικὰς ἀρχάς a priori ἔχομεν ἀνάγκην, ἐκτὸς τοῦ ψυχολογικοῦ τούτου στηρίγματος, καὶ μιᾶς πράξεως ἀφαιρέσεως ἢ καλλίτερον «ἀπομονώσεως». Πᾶν ὅ,τι δὲν ἀνήκει εἰς τὴν αἴσθησιν (ἀλλ' εἰς τὸν νοῦν), καὶ πᾶν ὅ,τι δὲν ἀνήκει εἰς τὴν καθαρὰν αἴσθησιν, τοῦτ. εἰς τὰς a priori ἀρχάς αὐτῆς (ἀλλ' ἀπλῶς εἰς τὴν ἐμπειρικῶς δεδομένην ἐντύπωσιν ἐκ τῶν αἰσθήσεων), δεόν νὰ «ἀποχωρισθῇ». «Ἀπομένουσι» τότε μόνον ὁ χώρος καὶ ὁ χρόνος. Περὶ τούτων εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ὅτι πράγματι δὲν εἶνε δεδομένα ὑπὸ τῆς πείρας καὶ ὅτι δὲν τὰ ἐσκέφθημεν τῇ βοήθειᾳ τῶν ἐννοιῶν, ἀλλ' ὅτι εἶνε καθαρὰι μορφαὶ αἰσθήσεως «ἐκ τῶν προτέρων» (μεταφυσικὴ ἔρευνα χώρου καὶ χρόνου) καὶ ὅτι ἐπὶ πλέον εἶνε δυνατόν νὰ ἰσχύσωσι ταῦτα ὡς πρῶται ἀρχαὶ a priori, διότι ἐπ' αὐτῶν βασιίεται ἡ δυνατότης περαιτέρω συνθετικῶν γνώσεων, τοῦτέστιν ἡ δυνατότης τῆς γεωμετρίας καὶ τῆς ἀριθμητικῆς (ἐννοιολογικὴ ἔρευνα περὶ χώρου καὶ χρόνου). Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιχειρηματολογίας ταύτης, τῆς διηρημένης εἰς πλείονας βαθμίδας λόγῳ τῶν ἐπανελημμένων εἰς δύο ὑποδιαίρέσεων, δὲν παρίσταται πουθενὰ ἀνάγκη ἀναφορᾶς πρὸς οἱανδήποτε ἐννοίαν τοῦ ἐγώ, ἐξαιρέσει τῆς δηλώσεως τὴν ὁποίαν κάμνει ὁ Kant ἐν σχέσει πρὸς τὴν «ἐκ τῶν προτέρων» ιδιότητα τῶν μορφῶν τούτων τῆς αἰσθήσεως, καθόσον χαρακτηρίζει αὐτὰς ὡς μορφὰς τῆς δεκτικότητος (Receptivität) τοῦτ. ὡς τὴν ἐν αὐτῷ τῷ ὑποκειμένῳ κειμένην τυπικὴν διάπλασιν νὰ δύναται νὰ ὑφίσταται ἐντύπωσιν ἀπὸ μέρους τῶν ἀντικειμένων. ¹⁾ Διὰ τὴν ἀπόδειξιν αὐτὴν καθ'

¹⁾ Ἡ ἐννοα τοῦ προκαλεῖν ἐντύπωσιν (to affect) ὡς καὶ ἡ παραδοχὴ πραγ-

ἑαυτὴν εἶνε ἐντελῶς περιττὴ ἢ πρόσληψις οἴασδῆποτε περὶ τοῦ ἐγὼ ἐννοίας.

Μολαταῦτα τὸ συμπέρασμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας ταύτης εἶνε ἀφ' ὠρισμένης ἀπόψεως σημαντικὸν καὶ διὰ τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ ἐγὼ. Ὁ χρόνος καὶ ὁ χώρος μᾶς παρέχουσι μόνον αἰσθήσεις περὶ σχέσεων ἀφορωσῶν πράγματα εὕρισκόμενα συγχρόνως ἢ πλησίον ἀλλήλων ἢ διαδεχομένων ἀλλήλα. Ἐν τῷ χρόνῳ τοποθετοῦμεν τὰ αἰσθητὰ συμβεβηκότα ὄχι μόνον ἐκτὸς ἀλλήλων ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς ἡμῶν αὐτῶν. Προκειμένου ὅμως περὶ αἰσθήσεως τοῦ ἰδίου ἡμῶν ἐγὼ δύναται νὰ γίνῃ λόγος μόνον περὶ ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως ἣτις καθορίζεται ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τοῦ χρόνου. Ὁ χρόνος εἶνε «πράγματι, ὄχι ὡς ἀντικείμενον ἀλλ' ὡς ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως τοῦ ἑαυτοῦ μου ὡς ἀντικειμένου» εἶνε ἡ μορφή τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως δι' ἧς καὶ μόνῃς καθίσταται δυνατὴ αἰσθησις τοῦ ἑαυτοῦ μας.

μάτων καθ' ἑαυτῶν (things in themselves) προκαλούντων ἐντύπωσιν ἀνήκει καὶ αὕτη εἰς τὸν Locke. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε ὅτι ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ αἰσθητικῇ δὲν κάμνει σχεδὸν καμμίαν χρῆσιν τῆς θεωρίας περὶ «ἐξ ὑπαρχῆς κτήσεως». Τούναντίον μάλιστα δηλοῖ κατηγορηματικῶς π. χ. ὅτι ὁ χρόνος «καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐκτὸς τοῦ ὑποκειμένου εἶνε μηδὲν» (Κ. τ. Κ. Α., Β, σελ. 51). Ἡ συνέπεια αὕτη (ἦν βραδύτερον ἀπέκρουσεν ὁ Fichte) δύναται νὰ ἔχῃ διττὸν λόγον. Πρῶτον: ἐν τῇ ἐννοιολογικῇ αἰσθητικῇ ἀποκλείεται πᾶσα δυνατὴ μετάπτωσις εἰς τὸ σύστημα τῆς προ-διαμορφώσεως τοῦ Leibniz καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ὅτι παρὰ Kant πᾶν τὸ αἰσθητὸν εἶνε κατ' ἀρχὴν διάφορον τοῦ ἐννοιολογικῶς νοηθέντος, ἐνῶ παρὰ Leibniz ἐμφανίζεται ἡ αἰσθησις ὡς μὴ ἀνεπτυγμένον καὶ συνεπῶς ἀσαφές καὶ συγκεχυμένον προ-στάδιον τῆς καθαρᾶς διανοήσεως. Δεύτερον: διὰ τῆς συνδέσεως ταύτης τῶν μορφῶν τῆς αἰσθήσεως πρὸς τὸ ὑποκείμενον (καὶ μάλιστα εἰς τὴν εἰδικῶς ἀνθρωπίνην ὑμῶν ὑποκειμενικότητα) καθίσταται δυνατὴ ἡ παραδοχὴ ἐνός ἄλλου (οἶονεὶ ὑπερανθρωπίνου) Νοῦ ὁ ὁποῖος νὰ μὴ ἐξαρτᾶται πλέον ἐκ τῶν ὑλικῶν αἰσθήσεων ἀλλὰ νὰ δύναται ἀμέσως τῇ βοήθειᾳ ἀπλῶς τῶν Κατηγοριῶν (διὰ μιᾶς ἀπροσίτου εἰς ἡμᾶς διανοητικῆς αἰσθήσεως) νὰ γνωρίσῃ τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά. Ἡ κίτοι προβληματικὴ αὕτη παραδοχὴ ἐνός «intellectus archetypus» εἶνε διὰ τὸν Kant ἀπαραιτήτως ἀναγκαία ἐκ λόγων τεχνικῶν τοῦ συστήματος. Δι' αὐτῆς μόνον καθίσταται ἐντελῶς βεβαία ἡ συνοχὴ τῆς θεωρίας τῶν φαινομένων πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτά, τῆς θεωρητικῆς πρὸς τὴν πραγματικὴν φιλοσοφίαν. Τελείως περιττὴ καθίσταται μόνον ὅταν θελήσωμεν (ὡς ἔπραξεν ὁ Fichte) νὰ ἄρωμεν τὴν αὐστηρὰν διάκρισιν μεταξὺ πράγματος καθ' ἑαυτὸ καὶ φαινομένου ὡς καὶ μεταξὺ θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς στάσεως τοῦ ἐγὼ.

Μᾶς δεικνύει τὸ ἴδιόν μας ἐγὼ ὄχι ὅμως ὅπως εἶνε καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ μόνον ὅπως ἐμφανίζεται· δι' αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς εἶνε ἐνταῦθα τὸ σημεῖον ὅπου εἶνε εἰς ἡμᾶς ἀμέσως προσιτὸν κάτι τι τοῦ ἐγώ· τοῦτέστι ἐνταῦθα εὐρίσκεται ἡ ἀφειρηρία διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς ψυχολογικῆς ἐννοίας περὶ τοῦ ἐνυπάρχοντος ἐγὼ ὡς ἀντικειμένου τῆς αὐτο-ἀντιλήψεως καὶ αὐτὸ-παρατηρήσεως. Ἐπὶ γνωσεολογικῆς τοῦναντίον ἀπόψεως ἐλάχιστα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ πρώτη αὕτη ἐννοία τοῦ ἐγώ· διότι αἱ αἰσθήσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ αἰσθητηρίου δὲν ἔχουσι κανένα λόγον νὰ προτιμηθῶσι γνωσεολογικῶς ἐναντι τῶν αἰσθησεων τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθητηρίων. Τοῦναντίον: «Αἱ παραστάσεις τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθητηρίων» ἀποτελοῦσι τὸ «κυρίως ὑλικόν», μάλιστα «ὀλόκληρον τὸ ὑλικόν», «μὲ τὸ ὅποιον πληροῦται ἡ ψυχὴ ἡμῶν». ¹⁾ Κατ' οὐσίαν καὶ αὕτη ἡ θεωρία ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς παρὰ τῷ Locke: ἄνευ τῆς παρουσίας «ideas of sensation» δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξωσι «ideas of reflection»· καίτοι αἱ τελευταῖαι αὗται δὲν πηγάζουσιν αὐτόχρομα ἐξ ἐκείνων, εἶνε ὅμως ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖαι διὰ νὰ τεθῆ εἰς κίνησιν ἡ ἡμετέρα διανόησις ἣτις καὶ οἶονεὶ ἐπεξεργάζεται αὐτάς. Ὁ Kant ὅμως προσδίδει εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην μεγαλειτέραν σημασίαν ἢ ὁ Locke, διότι χρησιμοποιοῖ αὐτὴν πρὸς ἀντίκρουσιν τοῦ ἰδεαλισμοῦ» τοῦτ. (διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν συγχρόνους ἐκφράσεις) πρὸς ἀντίκρουσιν πάσης καθαρᾶς «φιλοσοφίας τῆς ἐνυπάρξεως» ἡ ὁποία θεωρεῖ ὡς ἀμέσως βέβαια καὶ ἀναμφισβητήτως πραγματικὰ μόνον τὰ ἐσωτερικὰ ψυχικὰ γεγονότα τοῦ συνειδότος.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι κάπου λέγει ὁ Kant φαινομενικῶς ἐν πνεύματι μιᾶς καθαρᾶς καὶ μὲ ψυχολογικὴν κατεύθυνσιν φιλοσοφίας τῆς ἐνυπάρξεως τὰ ἑξῆς: Ὁ χρόνος εἶνε ὄρος a priori παντὸς ἐν γένει φαινομένου· καὶ δὴ ὁ ἄμεσος ὄρος τῶν ἐσωτερικῶν (τῆς ψυχῆς ἡμῶν) καὶ δι' αὐτῶν ἐμμέσως καὶ τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων». ²⁾ Διὰ τῶν ἀνωτέρω ὅμως θίγεται μόνον ἡ μία πλευρὰ τῆς σχέσεως μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως· ἡ ἔκφρασις αὕτη περὶ

¹⁾ Πρὸβλ. Κ. τ. Κ. Λ., Β, σελ. XXXIX σημ. σελ. 293 καὶ ἄλλ.

²⁾ Κ. τ. Κ. Λ., Β, σελ. 50.

ἀμέσου καὶ ἐμέσου δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς εἶν νὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἡ πραγματικότης τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων εἶνε προβληματική, ἐνῶ τοῦναντίον «ἡ τοῦ ἀντικειμένου τῶν ἐσωτερικῶν ἡμῶν αἰσθήσεων (περὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου καὶ τῆς καταστάσεώς μου) εἶνε ἀμέσως διὰ τοῦ συνειδότος σαφής». Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις προκειται μᾶλλον περὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους πραγματικότητος, περὶ πραγματικότητος φαινομένου· αὕτη δὲ εἶνε καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἐξ ἴσου καλῶς ἠγγυημένη.¹⁾ Ἀμφοτέρα τὰ εἶδη τῆς αἰσθήσεως (ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ αἰσθήσις) εὐρίσκονται, ἀπὸ γνωσεολογικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενα, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου· οὐδεμία ἐξ αὐτῶν κέκτηται δικαίωμα τι προτιμήσεως ἀπέναντι τῆς ἄλλης· μάλιστα ἡ ἐσωτερικὴ αἰσθήσις δὲν ἔχει κἂν δικαίωμα εἰς αὐτοτελῆ θέσιν· μὲ αὐτὴν οὔτε κἂν δοκιμαστικῶς εἶνε δυνατόν νὰ γίνῃ ἀρχὴ πλήρους θεμελιώσεως τῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο ὄχι μόνον ὁ δογματικὸς ἰδεαλισμὸς τοῦ Berkeley εἶνε ἐσφαλμένος ἀλλὰ καὶ ὁ προβληματικὸς ἰδεαλισμὸς τοῦ Descartes εἶνε ἀδύνατον νὰ ὑποστηριχθῆ. Ἡ ψυχὴ ἢ ὁ Νοῦς τοῦ ἀνθρώπου (*mens humana*) δὲν εἶνε, κατ' οὐδένα λόγον, ὡς π.χ. ἀναφέρει ὁ Descartes ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ Meditation, πλέον γνωστὸς (*notior*) ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν σωμάτων· καθόσον ἄνευ ἀναφορᾶς αὐτοῦ πρὸς ἐξωτερικά, τοῦτ' ἄνωρον καταλαμβάνοντα πράγματα, εἶνε ἀδύνατον νὰ γνωρίσωμεν καλλίτερον αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐγὼ ἡμῶν διὰ τῆς πείρας (τοῦτ. διὰ παρατηρήσεων τῶν αἰσθήσεων κτλ.). Ἐμπειρικὴ συνείδησις τοῦ ἐγὼ εἶνε ἀδύνατος ἄνευ τῆς παραδοχῆς ἐνὸς ἐν συνειδήσει ὄντος διακεκριμένου τοῦ ἐγὼ καὶ ἔξω αὐτοῦ ἔχοντος τὴν ἀρχὴν του. (Διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τοὺς τεχνικοὺς ὄρους τοῦ Καρτεσίου θὰ εἴπωμεν ὅτι: ἡ ἀρχὴ «*sum cogitans*» ἰσχύει μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀρχῆς «*cogitatum est*»· καὶ τὸ *cogitatum* τοῦτο ἀνάγκη νὰ εἶνε *res*, καὶ μάλιστα πρέπει νὰ εἶνε *res extensa*, διὰ νὰ εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῆ καὶ τὸ *ens cogitans* ἐπίσης ὡς *res*). Πᾶν ἐμπειρικὸν αὐτοσυνειδὸς προϋποθέτει κἄτι σταθερὸν ἐν τῇ ἐντυπώσει ἐκ τῆς αἰσθήσεως· τὸ δὲ σταθερὸν τοῦτο δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εὐρεθῆ ἤδη ὡς ὑπάρχον ἐν αὐτῇ τῇ ἐσωτερικῇ αἰσθήσει, ἀνάγκη μᾶλλον νὰ

¹⁾ Πρβλ. ἐπὶ παραδ. Κ. τ. Κ. Λ., Β, σελ. 55, σελ. 156 καὶ ἄλλ.

κεῖται ἔξωθεν αὐτῆς, ἀφοῦ δι' αὐτοῦ πρόκειται νὰ καθορισθῇ τὸ πρῶτον ἢ ἐσωτερικὴ αἴσθησις ἐν τῇ χρονικῇ αὐτῆς ῥοῇ. Κάτι σταθερὸν πρὸς τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ ἀναφέρηται ἢ ἐμπειρικὴ ἡμῶν αἴσθησις ὑπάρχει, ὡς εἶνε γνωστόν, ἀρχηγόνως μόνον ἔξω τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν αἰσθήσεως, τοῦτ. ἐν τῷ χρόνῳ, «εἰς τρόπον ὥστε ἢ ἐσωτερικὴ πείρα εἶνε μόνον ἐμμέσως καὶ μόνον διὰ τῆς ἐξωτερικῆς τοιαύτης δυνατῆ. ¹⁾ (Εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Descartes καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὴν διδασκαλίαν του θὰ ἠδυνάμεθα συνεπῶς νὰ εἴπωμεν: ἐμπειρικὸν αὐτο - συνειδὸς τοῦ ens cogitans δύναται νὰ ὑπάρξῃ μόνον ὡς συνειδὸς ἐνὸς res cogitans· ἢ παράστασις ὅμως τοῦ res θὰ παραληφθῇ ὄχι ἐξ αὐτῆς τῆς cogitatio ἀλλ' ἐκ τῆς σφαίρας τῆς extensio, θὰ ἀντλεῖται ἐκ τῆς res extensa).

Ἐὰν δὲν προχωρήσωμεν πέραν τοῦ ἐδάφους τῶν αἰσθήσεων, τῶν φαινομένων, δὲν εἶνε δυνατὸν κατὰ τὸν Kant (ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συμβαίνει πάλιν σήμερον) νὰ ἀρχίσωμεν «μὲ μίαν φαινομενολογίαν τῆς ἐσωτερικῆς συνειδήσεως τοῦ χρόνου», δὲν εἶνε δυνατὸν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς μονομεροῦς ταύτης ἐνάρξεως νὰ συναγάγωμεν οἶονεὶ κατόπιν καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν σύστασιν τῶν συνειδητῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· διότι ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ αἴσθησις, ἐμπειρικὸν αὐτο - συνειδὸς καὶ συνειδὸς τῶν πραγμάτων, εὐρίσκονται ἐν ἀμοιβαίᾳ ἀναφορᾷ πρὸς ἀλλήλα, ἐξαρτῶνται ἀμοιβαίως ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἐξηγοῦνται δι' ἀλλήλων. Ὅπως ὁ χρόνος εἶνε ἄμεσος ὅρος τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἔμμεσος τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, οὕτω ἰσχύει καὶ ἀντιστρόφως ὅτι σταθερὸν τι καὶ ὅμως ἐμπειρικῶς ἀντιληπτὸν εἶνε δυνατὸν ἀρχηγόνως νὰ εὐρεθῇ μόνον ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἐξωτερικῶν

¹⁾ Κ. τ. Κ. Λ., Β, σελ. 274—279, πρβλ. σελ. XXXIX—XLI σημ. Πρβλ. πρὸς ταῦτα τὴν «ἀντίκρουσιν τοῦ προβληματικοῦ ἰδεαλισμοῦ» ἐν τῷ τρίτῳ τῶν «ἐπὶ μικρῶν διατριβῶν» τὰς ὁποίας οἱ Rosenkranz καὶ Schubert ἐδημοσίευσαν διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀπάντων (Τομ. X.I, σελ. 260 ἐπ.). Ἐκεῖ εὐρίσκομεν τὴν παράδοξον τελικὴν φράσιν. «Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν ἐν τῷ χρόνῳ γινώσκομεν μόνον ἐν τῇ Commercio». Ἴσως νὰ σημαίνει τοῦτο ἤδη ὡς καὶ κατὰ τὸν Fichte ὅτι ἢ ἐμπειρικὴ αὐτογνωσία δὲν προϋποθέτει μόνον ἀμοιβαίαν σχέσιν μεταξὺ ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, μεταξὺ ἐγὼ καὶ μὴ—ἐγώ, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ Ἐμοῦ καὶ Σοῦ.